

mamları Osmanlı devri eserleri olup haklarında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Nahçıvan'ın kuzeybatısında yer alan Karabağlar Kümbeti yivli gövdesi ve çift minareli girişiyle dikkat çeker.

Karabağ bölgesinde Berde'de Berde Kümbeti (1322), Aksadan Baba Türbesi (XIV. yüzyıl başları), İmamzâde Mescidi (1868), Şuşa'da kale (1748), Gövher Ağa Mescidi (XIX. yüzyıl), Aşağı Gövher Ağa Mescidi (XIX. yüzyıl), Şuşa Kervansarayı ve Şuşa evleri (XVIII ve XIX. yüzyıllar), Babi'de Şih Babili Türbesi (670/1271-72), Ahmedallar'da türbe (XIII. yüzyıl), Mehmedbeyli'de türbe (1305), Huçin'de Dörbentli Türbe (XIII-XIV. yüzyıl), Ağdam'da Penah Han Sarayı (XIII. yüzyıl), Kargapazar'da kervansaray (1681) ve Helifli'de Kız Kalesi (XVII. yüzyıl) önemli eserler olarak bilinmektedir.

Kafkasya'nın sivil mimari örnekleri ülkenin yöresel yaşantı tarzı, bölgede bulunan malzeme ve coğrafi farklılıklara uygun bir şekilde çeşitlilik arzeder. Batı kıyılarında görülen genellikle tek veya iki katlı ahşap ve kâgir evler, doğuda yerini taş veya tuğladan yapılmış yüksek ve kulevari evlere bırakır. Karaçay bölgesinde "başı cabılgan arbaz", Dağıstan'da "saklia" adı verilen korunaklı taş yapılar, Gürcistan'da "darbazi evleri" biçimsel olarak ve kullanılan malzeme açısından birbirinden tamamen ayrı yapılarıdır. Bu yapıların Gürcü darbazi evleri piramide benzeyen, yontulmuş kütükten dirseklerle desteklenen ve "ışık" kubbeleriyle dikkat çekmektedir.

Bunlardan başka Kafkasya'da mimari açıdan özgün biçim ve tekniklere sahip, farklı çağlara ait çeşitli yapılar ülkenin hemen tamamına yayılmış durumdadır. Gürcistan'da Ucarma kale şehri ve David Garece, Vardzia vb. kaya oyma manastırları, Nari Kale, Azerbaycan'da Çirah Kale, Bakü'deki Zerdüştiliğin önemli kalıntılarından olan Âteş-i Baguan kompleksi ve bu yapıdan günümüze ulaşan Kız Kalesi, Dağıstan'da Derbent Kale'yi bu yapılar arasında saymak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

İ. Tisitsviili, *Kartuli Arhitekturis İstori*, Tiflis 1955; V. V. Beridze, *Samtshis Huotmodzğvreb*, Tiflis 1955; a.mlf. v.dğr., *Arhitektura Respublik Zakavkaz*, Moskova 1951; G. N. Çubinaşvili, *Arhitektura Kakhetii*, Tiflis 1956; İsmail Berkok, *Tarihle Kafkasya*, İstanbul 1958; M. K. Garakanidze, *Gruzinskoe Derevyannoe Zozçeztvo*, Tiflis 1959; L. Sumbadze, *Gruzinskije Darbazi*, Tiflis 1960; A. M. Apakidze, *Goroda i Gorodskaya Zhizn'v Drevnei Gruzii*, Tiflis 1963; S. B. Aşurbeyli, *Oçerki İstori Srednevekovogo Baku*,

Bakü 1964; M. M. Hüseyinov v.dğr., *Enooliticeskie Nahodki i Petserah Azih i Taglar*, Bakü 1968; A. İ. Dcavahişvili, *Stroitelnoe Delo i Arhitektura Poseleniy Yujnogo Kavkaza*, Tiflis 1973; A. Goldşteyn, *Başni i Gorah*, Moskova 1977; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 33-108; a.mlf., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, s. 83-169; R. M. Munchaev, *Enoolit Kavkaza*, Moskova 1982; D. A. Ahundov, *Arhitektura Drevnego i Ranne-srdnevekovogo Azerbaycana*, Bakü 1986; V. V. Agibalova, *Na Assu Çerez Armhi*, Grozniy 1988; M. B. Mujuhoev, *Srednevekovoe Kultovie Pamyatniki Tsentrelnoğ Kavkaza*, Grozniy 1989; L. V. Usmanov – H. N. Mazhiev, "The Analysis of Earthquake Resistance and Some Questions Concerning Construction Strengthening of Tower Architecture of the Vainakhs", *Proceeding of the Ninth European Conference on Earthquake Engineering*, Moscow 1990, IX, 91-98; A. Aydamirov, *Hronologiya İstori Çeçeno-İngušetii*, Grozniy 1991; B. A. Kirikov, *Earthquake Resistance of Structures: From Antiquity to Our Times*, Moskova 1992; Ufuk Kavkul, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, İstanbul 1993; M. A. Aziyev v.dğr., *Kamenneya Letopis Stranı Vaynahou*, Moskova 1994; K. M. Memedzâde – A. A. Hesenova, "Qarabağın Memarlık Abideleri", *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri* (haz. O. Aslanapa), Ankara 1996, s. 171-192; D. M. Lang, *Gürcüler*, İstanbul 1997; Erol Yıldır, *Kuzey Kafkasya'da Vaynah Kule Mimarisi*, İstanbul 1997; a.mlf., "Kafkasya'nın Gizleri Çözülüyor: Çeçen Kuleleri Bir Toplumu Nasıl Korudu?", *Kafkasya Gerçeği*, sy. 7, Sam-sun 1992, s. 46; a.mlf., "Çeçen Savunmasının Mimariye Yansıması", *Yeni Yüzyıl*, sy. 16, İstanbul 11 Mart 1995; a.mlf., "Kuzey Kafkasya'da Çeçen Kuleleri", *Sû Çevre Araştırma Dergisi*, sy. 3, Konya 1995, s. 16-17; a.mlf., "Vaynah Kule Mimarisi", *Çveneburi*, sy. 29, İstanbul 1998, s. 35-36; P. Dolukhanov, *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, İstanbul 1998; Jale Kuşhan, "Ölüm Evleri", *İpekyolu*, sy. 22, İstanbul 1995, s. 12-21; G. Y. Movçan, "Dağıstan-Avar Mimarisi", *Kafkasya Yazıları*, sy. 5, İstanbul 1998, s. 75-81; M. İslamoğlu, "Unutulan Laz Evleri", a.e., s. 105-113.

EROL YILDIR

KAFZÂDE FÂİZİ

(ö. 1031/1622)

Tezkire yazarı ve divan şairi.

İstanbul'da dünyaya geldi. Kaynaklardan biri 998 (1590), diğeri 980 (1572) olmak üzere doğumu için iki tarih zikredilmektedir. Asıl adı Abdülhay olan şairin mahlası Fâizî, lakabı ise dedesi Kaf Ahmed Efendi sebebiyle Kafzâde'dir. Sultan I. Ahmed devri kazaskerlerinden Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Fâizî, anne tarafından da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin damadı ve III. Murad zamanı şeyhülislâmlarından Mâlulzâde Mehmed Efendi'nin torunudur. İlk eğitimini şairli-

ği de bulunan babasından alarak 1013'te (1604) I. Ahmed'in hocası Mustafa Efendi'den mülâzım ve aynı yıl Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Ardından sırasıyla Gevher Han Sultan Medresesi'nde (1019/1610), Semâniye medreselerinden birinde (1022/1613), Üsküdar Vâlide Sultan ve Sultan Selim medreselerinde (1024/1615) görev yaptı. Süleymaniye müderrisliğine yükseldi (1025/1616) ve Selânik kadısı iken görevinden azledildi (1029/1620).

Ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçiren Kafzâde Fâizî, Receb 1031'de (Mayıs 1622) patlak veren yeniçeri isyanı sırasında tesadüfen Topkapı Sarayı'nda bulunuyordu. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilişine ve idam edilmek üzere Yedikule zindanlarına götürülüşüne şahit oldu. Bu korkunç hadisenin tesiriyle hastalanarak kısa bir zaman sonra vefat etti. Ölümüne düşürülen çeşitli tarihler arasında Nev'zâde Atâî'ninki şöyledir: "Göçtü bin otuz bir recebi Abdülhay." Mezarı Fatih'te Zincirlikuyu civarında büyük babası Mâlulzâde Mehmed Efendi'nin mezarının bulunduğu hazirededir.

Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'ye intisap eden Fâizî zamanının önde gelen şair ve münşilerinden sayılır. Birçok mecmuada şiirlerine rastlanması şöhretini göstermektedir. Ondan bahseden tezkire ve hal tercümesi müellifleri şairliğini takdir etmektedir. Şiirlerinde tasannu yerine mânaya değer vermiştir. Bilhassa gazelleri samimi ve liriktir. Fâizî hakkında Nefî'nin bazı hicviyeleri bulunmaktadır.

Eserleri. 1. *Divan*. Bir na't, Hz. Ali hakkında bir methiye, Hz. Hasan için söylenmiş bir şiir, Hz. Hüseyin hakkında iki meriye, Sultan I. Ahmed, II. Osman ve devrin ileri gelen şahsiyetleri için söylenmiş on kaside ve 150'ye yakın gazelle çeşitli sayıda rubâî, kıta, tarih, müfred ve matla'dan meydana gelir. Divanın belli başlı nüshaları İstanbul'da Süleymaniye (Fâtih, nr. 3888 [en eski nüsha olup 1038/1628-29 tarihini taşımaktadır]; Esad Efendi, nr. 2598; Hüseyin Paşa, nr. 552), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 759, 776, 1699, 1845, 5556, 9828) ve Millet (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 318) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Divanı üzerinde Halil İ. Okatan bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). 2. *Zübdetü'l-es'âr**. Tezkire olmaktan çok bir antoloji niteliğinde olan eserde toplam 514 şair mevcuttur. *Zübdetü'l-es'âr*'ın mevcut on üç nüshası içerisinde en eskisi

ve en çok şair ihtiva eden Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Şehid Ali Paşa, nr. 1877) 1033'te (1625) yazılmış nüshadır. 3. *Leylâ vü Mecnûn*. Fâizî'nin ölümü dolayısıyla yarım kalan eserin 1136 beyitlik kısmı elde mevcuttur. II. Osman adına kaleme alınan mesnevide Leylâ'nın mektepten alınmasına kadar olan kısım yazılabilmektedir. Tezkire sahibi Sâlim eseri Seyyid Vehbî'nin tamamladığını söyleyerek dokuz beyti örnek verir. *Leylâ vü Mecnûn*'un hikâye kısmı tevhid, münâcât, na't, mi'râciyye, çaryâr-ı güzîn ile Aziz Mahmud Hüdâyî'ye methiye, sebep-i te'lif, Sultan II. Osman'a övgü ve *Sâkinâ-nâme*'den sonra başlar. "Âğâz-ı Dâstân" başlığı altındaki bu kısım 235 beyit tutmaktadır. Başlangıç bölümünde Hâtîfî'nin eseriyile olan benzerliğe dikkat çekilmiştir. Eserin Nev'izâde Atâî'nin el yazısıyla 1033'te (1624) yazılmış bir nüshası Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege kitaplığında bulunmaktadır (ASL 14). Ayrıca Fâizî divanının bazı nüshaları içinde de yer alır (İÜ Ktp., TY, nr. 1699). 4. *Sâkinâ-me*. 168 beyitlik tamamlanmamış tasavvufî bir mesnevi olup şairin bazı divan nüshalarında rastlanmaktadır (İÜ Ktp., TY, nr. 5556). Fâizî, Tiryâkî Hasan Paşa'nın Kanije müdafaasını anlatan *Hase-nât-ı Hasan* adlı bir eserin müellifi olarak da gösterilmektedir (bk. KANİJE).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 660-662; Riyâzî, *Riyâ-zû's-suarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 115^{a-b}; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 29-30; Rızâ, *Tezkire* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, s. 77-78; Mehmed Asım, *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2401, s. 45; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsar*, s. 377-386; *Sicill-i Osmânî*, III, 307; Fâik Reşâd, *Eslâf*, İstanbul 1311, I, 52-55; Gibb, *HOP*, III, 203-204; *Osmanlı Müellifleri*, II, 386-387; TCYK, I, 585-588; TYDK, II, 235-239; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1945, IV, 1429-1432; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 433-434; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 294-298; Babinger (Üçok), s. 172; *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, V, 70-71; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkireleri*, Erzurum 1991, s. 85-89; Halil İbrahim Okatan, *Kafzâde Fâizî: Hayatı, Eserleri, Sanatı, Tenkitli Divan Metni* (doktora tezi, 1994), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bekir Kayabaşı, *Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-eş'âr* (doktora tezi, 1998), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ali Osman Coşkun, "Sakinameler ve Kafzâde Fâizî'nin Sakinamesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Samsun 1994, s. 52-64; a.mlf., "Kafzâde Fâizî Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimlere Dair", a.e., sy. 10 (1997), s. 63-74; "Kafzade Abdülhay Çelebi Mehmed Efendi", *TA*, XXI, 111; Hasan Aksoy, "Fâizî", *TDEA*, III, 149-150.

SABAHATTİN KÜÇÜK

KAĞAN

(bk. HAN).

KÂĞIT

Üzerine yazı yazmak üzere kullanılan malzeme.

İnsanların kullandığı ilk yazı malzemesinin kilden tabletler olduğu kabul edilmektedir. İbnü'n-Nedîm'in Hz. Âdem'e kadar götürdüğü tabletlerin yanında (*el-Fihrist*, s. 7) geçmişte tesviye edilmiş taş, tahta, kurşun, kalay, tunç, pirinç, fildişi ve kemik levhaların yazı için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak gerek yazmanın gerekse bunları taşımanın zorluğu insanları yeni arayışlara sevketmiştir. Bunun sonucunda Mısırlılar, milâttan önce 4000'de Nil kenarında yetişen papirüs bitkisinden (*cyperus papyrus*) kâğıt benzeri bir yazı malzemesi elde etmeyi başardılar. Nitekim Batı dillerinde kâğıt karşılığında kullanılan *paper*, *papier*, *papel* kelimeleri Grekçe ve Latince'deki *papyrus*, *papyros*tan gelmektedir. Bu kâğıtlar, kabuğu soyulmuş papirüsten kesilen ince şeritlerin su ile iletılarak düz bir tahtada yan yana dizilmesi ve üstüne buna çapraz ikinci bir dizi konup nişasta içeren özünün yapışkanlığı sayesinde, yassı geniş bir taşıla dövülerek yapıstırılıp güneşte kurutulmasından elde edilmiştir. Bunlar, deniz hayvanları kabuğu veya fildişinden yapılmış mührle ile perdahlanır, mürekkebin dağılması için birkaç defa zamlı mahlûlüne batırılıp kurutulmuş terbiye edilirdi. Milâttan önce V. yüzyılda yaşamış olan Herodotos birçok milletin yazı için deri kullandığını kaydeder (*Tarih*, s. 223-224). Batlamyuslar'dan Epiphanes'in Bergama'ya koyduğu papirüs ambargosunun ardından burada yazı için özel bir şekilde terbiye edilen deri kullanılmış, daha sonra bu malzemeye "Bergama işi" anlamına *pergamen* denilmiş, kelime zamanla *parşömen* şeklini almıştır. Bu malzeme daha çok, keçi ve koyun derisinin üzerindeki yün veya kılın kazınarak birkaç gün kireçli suda bekletilmesinin ardından sünger taşı ile perdahlanarak elde edilirdi. Pavlus'un Timoteos'a İkinci Mektubu'ndan da (4/13) anlaşıldığı gibi değerli kitaplar dayanıklılığı sebebiyle bu tür deriye yazılırdı. Araplar, üzerine yazı yazılan beyaz ince deriye *rak* diyorlardı. Nitekim Kur'an'da *rak* kelimesi zikredildiği gibi (et-Tûr 52/2-3) "tomar denilen büyük kâğıt"

anlamında *sicil* de geçmektedir (el-Enbiyâ 21/104). Araplar kâğıda esas olarak *kırtâs* (kurtâs, kartâs), beyaz sayfa veya parşömene *mührâk* ve *varak* derler. Kelime Kur'an'da "kitap yazılan kâğıt" anlamında geçer (el-En'âm 6/7, 91). İki yüzyıl geriye götürülenler olsa bile genellikle kâğıdı milâttan sonra 105'te Çin'de Ts'ai Lun'un icat ettiği kabul edilmektedir. Çince kâğıt mânasına gelen *ku - chih* (ku-şi) kelimesi bazılarına göre Çince'den Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiştir. Berthold Laufer kelimenin Uygurca *kağat* veya *kağastan* geldiğini söyler. Ona göre bazı Türk lehçelerinde kâğıt karşılığı yer alan *kağat*, *kağaz* gibi kelimeler Türkçedir. Bazı Türk boylarında *kağasın* "ağaç kabuğu" anlamına gelmesi, Kâşgarlı'nın bu mânada *kadız* (kazız) kelimesini vermesi bu ihtimali güçlendirmektedir.

Milâttan sonra V. yüzyıldan itibaren Çin'de yaygın olarak kullanılan kâğıdın tarihi Orta Asya ve Çin'de yapılan arkeolojik kazılarda Sir Marc Aurel Stein, P. Pelliot, Sven Hedin ve Folke Bergman'ın bulduklarıyla daha iyi aydınlanmıştır. Stein, Doğu Türkistan'da Niya'da milâttan sonra II ve III. yüzyıllara, Hedin tarım havzası Lou-Lan'da milâttan sonra 200 civarına, Pelliot, Kansu'daki (Gansu) Bin Buda mağaraları ve Tun-Huang'ta III-IV. yüzyıllara, Bergman da 1931'de Karahoto civarında milâttan sonra II. yüzyıl başlarına tarihlenen belgeler buldular. Mikroskobik analizler, bunların yazıldığı kâğıtların imalinde dut ağacı kabukları, kendir, kenevir ve paçavra kullanıldığını göstermiştir. Mısır'da Feyyûm'da bulunan, Wiesner ve Josef Ritter von Karabacek tarafından milâttan sonra 800-1300 arasına tarihlenen kâğıt belgelerinde de paçavra kullanılmıştı. Halbuki uzun yıllar kâğıdın Doğu'da pamuktan yapıldığı, paçavradan kâğıt imalini XV. yüzyılda ilk olarak İtalyanlar'ın veya Almanlar'ın denediği sanılıyordu. Bu tarz kâğıt imalâtında, uzun süre kireçli suda bekletilen paçavra ve halat parçaları önceleri taş havanlarda tahta tokmaklarla dövülerek yumuşatılıyordu. Bu iş için sonradan un değirmeni gibi su gücüyle dönen ağır taşlar kullanılmıştır. Batı'da iliriki asırlarda geçen "kâğıt değirmeni" tabiri bundan doğmuştur.

İthali zor olduğu için Sâsânîler döneminde sadece bazı devlet belgelerinin yazımında kullanılan Çin kâğıdı deniz yoluyla Japon adalarına, Orta Asya üzerinden İpek yolunu takip ederek İran'a gitmiştir. Mervezi, İranlı ve Arap tüccarların